

E-demokratins diskursiva ordning

Om mötet mellan IT och demokrati i svenska kommuner

Peter Gustavsson

This is a case study of two Swedish municipalities, Göteborg and Tranemo, and their work with IT and democracy issues. The objective is to reveal, with a focus on discourse, those power structures that constitute and determine an IT and democracy activity. With a theoretical grounding in Habermas, I argue that the discourse is characterized by what I conceive as a technological form of politics. The content of this form of politics has characteristics such as a non-value-dependent policy, an unproblematized consensus and an expert dependency. Furthermore, within this area of discourse there is an implicit, but regulatory, individualistic democratic ideal and a being with technology that can be understood as deterministic and inflexible.

Den amerikanska statsvetaren Benjamin Barber menar att den viktigaste frågan inför framtiden är mötet mellan demokratin och informationstekniken (1998, s. 17). Barber är inte ensam om att hävda detta. Alltsedan informationstekniken etablerades som ett samhälleligt fenomen i västvärlden under 1990-talet har detta möte uppmärksammats och varit föremål för såväl samhällsvetenskapliga analyser som ideologiska förhoppningar bland politiker och allmänhet.

Det stora intresset för relationen IT och demokrati kan förklaras med att den moderna demokratin under de senaste decennierna har haft allt större svårigheter med att leva upp till de demokratiska idealen. I en situation där valdeltagandet minskar och klyftan mellan väljare och valda ökar, samtidigt som medborgaren inte engagerar sig i kollektiva

angelägenheter, finner informationstekniken sin plats i mötet med demokratin. Det finns en förväntan att tekniken skall renovera eller omkullkasta de etablerade maktstrukturerna och därigenom återigen göra demokratin vital.

Informationsteknikens demokratiska potential är emellertid problematisk. Det finns ingen objektiv eller given tillämpning av tekniken. Även om den har en objektiv kärna som inte är beroende av maktförhållanden, så begränsar denna kärna inte tekniken i en sådan utsträckning att den är stängd för olika demokratiideal, utan vi kan använda den till såväl att stärka den representativa demokratin som till att etablera en mer direkt demokrati.¹ Hur den så kallade e-demokratiska framtiden gestaltar sig är följaktligen inte beroende av tekniken i sig, utan snarare av de maktförhållanden som den upprätthåller och producerar. Det betyder att en analys av mötet IT – demokrati måste fokusera på de förhållanden som omger detta möte och ställa frågan varför vi tillskriver tekniken vissa egenskaper och utesluter andra och varför vi använder den på ett visst sätt och inte på något annat.

Informationstekniken har idag en plats i det allmänna medvetandet. Det är en teknik som berör många människor och den är intimt förbunden med flera för samhället viktiga områden, exempelvis ekonomi, utbildning och inte minst då demokrati. Dess position i samhället och det till synes enkla faktum att vi talar och skriver om den och att vi använder den, frambringar en bestämd förståelse och definition av informationstekniken. Det genereras ett övergripande och sammanhängande vetande om vad IT egentligen är; hur den korrekt skall förstås, vad den skall användas till, vilka egenskaper den har, hur den ska analyseras, beskrivas och styras, dess relation till samhället, till människans etiska och materiella strävande och så vidare.

Denna diskursiva ordning är som sagt inte något som är givet utifrån tekniken i sig utan den utgör en svårfångad process som fortskrider och präglas av makt och intressen. Vad som gör den svårfångad är att maktutövningen sker genom *kunskap* och *värderingar*; den reglerande och styrande struktur som diskursen utgör för IT-områdets aktörer är

inte explicit uttalad utan existerar i form av sanningar, självklarheter och underförstådda antaganden om vad informationstekniken är.

Jag föreställer mig således att de olika e-demokratiförsök och IT-satsningar som görs i samhället präglas av och är en del av denna informationstekniska diskurs. Ambitionen med denna artikel är därför att med utgångspunkt i några svenska kommuners e-demokratiförsök ge en övergripande beskrivning av diskursen och hur den verkar i praktiken. Analysen har tre steg: inledningsvis försöker jag med teoretisk inspiration från Jürgen Habermas utröna vad som är utmärkande för politiken kring IT; sedan tittar jag på hur aktörerna förhåller sig till IT som teknik; avslutningsvis sker en analys av diskursens demokratiideal.

Diskursanalysens teori och metod

Litteraturen innehåller en rad olika sätt att teoretiskt och metodiskt utforma en diskursanalys. I denna artikel är analysen inspirerad av Michel Foucaults arbeten (1989). Det innebär en diskursanalys som mer är inriktad på att beskriva en diskurs än att förklara den. Det handlar om att beskriva ett område och blottlägga de strukturer som har avgörande betydelse för områdets handlande snarare än att förklara rationaliteten i enskilda handlingar och att försöka avgöra när och hur diskursen etablerades. Med andra ord används Foucault för att formulera en ansats, ett perspektiv på politiskt handlande och makt, och inte främst som ett analytiskt redskap.

I denna artikel definieras en diskurs som allt som sägs, skrivs och görs inom ett specifikt område. Denna aktivitet betraktas som en meningsskapande process som hela tiden fortgår och producerar ett vetande som talar om hur saker och ting är och hur de bör vara. Diskursen har därmed en struktur i form av föreställningar som är reglerande och ordnande för de aktörer som utsätts för den. Exempelvis har sjukvården, skolan och nationalekonomin sina egna diskurser; ett intrikat nät av kunskap och värderingar som ger mening och innehåll åt de objekt som diskursen handlar om.

Diskursens meningsskapande karaktär innebär en maktutövning.

Vad som är rätt och fel, verkligt och överkligt, lämpligt och olämpligt och så vidare, skapas diskursivt genom sådana betydelsebärande polariteter. Diskursen producerar härvidlag en verklighet som sällan uttryckligen formuleras eller reflekteras över, utan den finns där som en oomtvistlig förutsättning och uppfattas av den enskilde individen som självklar och naturlig. Det är just denna dolda, men likväl reglerande, struktur som artikeln försöker lyfta fram till beskådning.

Detta diskursperspektiv har ett sätt att förstå relationen teknik – samhälle som kan jämföras med den traditionella Actor Network Theory (ANT). Likt ANT finns det ett antagande om att tekniken främst är en social process där aktörernas föreställningar och kunskap i all väsentlighet avgör vad tekniken är. Vi kan som Latour hävda att tekniken är inskriberad av aktörernas verklighetsuppfattning (Callon & Latour 1981, s. 279). Men där ANT fokuserar på sociala relationer och nätverk inom själva den teknikskapande processen fokuserar denna diskursteori på de maktstrukturer som i processen utgörs av det ontologiska tänkandet om teknik och samhälle i allmänhet.

Metod och material

Det finns några metodiska överväganden som här bör redovisas. Det är svårt att avgränsa en diskurs, vilket betyder att en diskursanalys ofta kräver ett omfattande empiriskt underlag för att säkerställa att man verkligen studerar det område man utger sig för att studera. Denna artikel bygger dock på ett relativt begränsat empiriskt material. I syfte att kompensera detta har jag valt att fokusera på diskursens politiska och strategiska nivå, vilket betyder att jag utelämnat nivåer, som det vardagliga och praktiska arbetet med IT och demokrati samt det mediala samtalet inom området. Motivet är att det som sägs, skrivs och görs på den politiska och strategiska nivån kan betraktas som ett uttryck för vad som händer i hela diskursen; det är trots allt på denna nivå besluten fattas och de övergripande riktlinjerna formuleras. Därmed inte sagt att denna nivå är att betrakta som något maktcentrum i diskursen utan enbart en nivå där diskursen explicit uttrycks.

Det empiriska materialet består dels av intervjuer med politiker från olika politiska partier och med tjänstemän i ledande positioner, dels av dokument från den politiska och administrativa processen. Intervjuerna genomfördes i form av ett samtal i syfte att frambringa mer underliggande förhållanden som värderingar, medvetenhet, kritik och strategier. Det skrivna materialet består exempelvis av motioner, interpellationer, riktlinjer, rapporter och utvärderingar.

Motiven för att studera Göteborg och Tranemo är först och främst att de i olika sammanhang har framställts som aktiva inom IT och demokrati samt att kommunernas olika storlek gav underlag för en eventuell jämförelse.

STS och den politiska analysen

Innehållet i denna artikel kan relateras till två idag åtskilda forskningsområden: dels till statsvetenskapens forskning om demokrati och politisk teori och dels till ett forskningsfält som kan benämnas STS (Science and Technology Studies). Statsvetenskapen har precis börjat intressera sig för IT och dess demokratiska potential och påverkan på samhället. Dock har denna forskning hittills varit alltför fokuserad på statsvetenskapens traditionella demokratiska spörsmål och därmed åsidosatt själva tekniken som studieobjekt. Samma metoder, teorier och frågeställningar som traditionellt har nyttjats för demokratianalys används även när IT har lagts till analysen. Det motsatta förhållandet råder inom STS-forskningen där relevanta kopplingar till demokratiteori och andra mer samhällsliga perspektiv får stå tillbaka för fokuseringen på själva tekniken och dess processer. Ambitionen med denna artikel är därför att presentera och visa på en ansats där en problematisering av tekniken är en förutsättning för att avhandla de mer demokratiteoretiska frågorna.

Den teknologiska politikformen

Generellt är det så att det teknologiska och vetenskapliga framsteget i det moderna samhället har utövat ett betydande inflytande på politikens form och innehåll. Exempelvis menar Habermas att politiken i det moderna samhället är präglad av teknologiska och vetenskapliga tanke-mönster (1984, s. 105f.). Många politiska frågor, och i synnerhet de som inbegriper teknik, avgörs med en från vetenskapen hämtad metodik och rationalitet, vilket får den politiska processen att efterlikna den vetenskapliga. Utbredningen av denna rationalitet benämner Habermas ett teknokratiskt medvetande. Andra författare, som Marcuse, menar att denna rationalitet genomsyrar hela samhället, inte bara politiken, vilket har gjort det allmänna tänkandet standardiserat (1987).

Med inspiration från denna kritik av den teknologiska rationaliteten vill jag här analysera om den lokala IT-politiken präglas av vad jag benämner en *teknologisk politikform*. Denna politikform förväntas ha följande kännetecken:

- *En icke värderingsberoende politik*: IT-frågorna uppfattas inte som ideologiska, utan den politiska processen fortskrider utan några explicita hänvisningar till värderingar eller ideologi.
- *Ett oproblematiserat samförstånd*: förslag, målbeskrivningar och andra politiska handlingar utsätts inte för kritisk granskning eller utvärderingar. Inte heller framställs några avvikande politiska förslag eller lösningar, vilket betyder att området är fritt från konflikter.
- *Ett expertberoende*: den process som är avgörande för en viss IT-aktivitet sker i förvaltningen hos experter och andra tjänstemän. Politikernas inflytande över denna process är begränsad.

En icke värderingsberoende politik

Även om områdets aktörer inte alltid är medvetna om det rymmer kommunernas IT-verksamhet ett ideologiskt och värderingsmässigt ställningstagande. Vad som görs och hur det görs avspeglar en syn på människan, samhället, demokratin och så vidare. Vad som här är intressant är huruvida IT-frågornas ideologiska innehåll uttryckligen formuleras och används för att forma IT-användningen, eller om IT-frågorna hanteras som om deras avgörande enbart var beroende av kunskap och tekniska möjligheter.

Historiskt och på en nationell politisk nivå har etablerandet av ny teknik i samhället haft en svag koppling till ideologier och värderingar. Exempelvis etablerades kärnkraften i det svenska samhället utan några uttryckliga ideologiska motiv eller konflikter. Kärnkraften framställdes istället som en ofrånkomlig verklighet och fick från vetenskapen sin position som mänsklighetens räddare (Anshelm 2000). Idag har vi vår egen kärnkraft i IT. På den nationella politiska scenen har IT inte varit en fråga som formats av en uttrycklig ideologisk kamp mellan politiska partier eller andra politiska intressen. IT:s korta politiska historia kan snarare beskrivas i termer av en neutral politisk fråga som fortskridit och disciplinerats med kunskap och rationalitet (Ilshammar 2002).

Just IT-frågans neutralitet är ett drag som också är tydligt i den lokala politiken. Man kan formulera det som att: *IT är inte en etablerad politisk fråga i den meningen att den skulle ingå i politikens eller partiernas strategiska eller ideologiska handlande*. Det politiska handlandet kan generellt förstås utifrån en vänster – höger skala, där partierna positionerar sig i olika frågor. Det vill säga det finns en vilja hos partierna att göra den politiska frågan till sin; exempelvis att strategiskt utnyttja den i förhandlingar, men framförallt att skaffa sig ett problemformuleringsprivilegium i frågan så att man kan styra och forma dess utveckling efter sina egna ideologiska preferenser. Förutsättningen för en sådan här form av politik är självklart att man uppfattar frågans ideologiska eller värderingsmässiga dimension. IT-frågan rymmer inte denna dimension i Göteborg och Tranemo. Ett första kännetecken är att den politiska kommunikationen

i IT-frågan är begränsad. Relaterat till andra politiska frågor finns det mycket få motioner, förslag och debatter i frågan. Är viljan att tala om IT-frågor begränsad, finns det inte heller någon vilja att politiskt positionera sig i frågan och därmed finns det ingen medvetenhet om dess ideologiska dimension. En politisk fråga får sin politiska betydelse genom att man kommunicerar om den, att man helt enkelt bedriver politik. Utan kommunikation blir den hängande i luften och hittar inte sin strategiska och ideologiska domän. Detta avtecknas också i kommunerna, där IT-frågan inte avhandlas separat, utan ofta som ett bihang till andra mer etablerade politiska frågor.²

Denna bild av IT-frågan som icke etablerad politisk fråga utan ideologiska dimensioner bekräftas också i intervjuerna med de lokala politikerna. Ingen av politikerna ser några tydliga skiljelinjer mellan partierna i IT-frågan, inte heller ser de något skäl till att det skulle existera sådana. En majoritetspolitiker i Göteborg säger: »jag skulle vilja säga att det inte finns några egentliga meningsskiljaktigheter mellan partierna kring vad partierna vill med IT. Frågan är ganska tydlig och IT är så pass etablerad och betydelsefull för kommunen att det finns ett samförstånd, möjligen vill oppositionen gå fortare fram i vissa frågor.»³ Användningen av liknande begrepp, som »tydlig«, »etablerad« och »betydelsefull«, återkommer i flera av intervjuerna.⁴ Detta tyder på att det är en utbredd uppfattning att IT som politisk fråga skiljer sig från andra politiska frågor i kommunen. IT-frågan rymmer någonting som gör att den inte avhandlas och politiskt bedrivs på ett sätt som liknar processen för andra frågor. Det vill säga, den rymmer inte ideologi och värderingar utan uppfattas som stabil, avgjord och tydlig, som om IT-utvecklingen vilade på andra grunder än ideologi och värderingar och därmed kräver en annan politisk hantering.

Ytterligare ett exempel på hur IT-frågan är annorlunda och inte en etablerad politisk fråga är hämtat från en intervju med en oppositionspolitiker. Där ställde jag frågan om politikern såg några möjligheter att göra IT-området hemmahörande hos sitt parti och använda den för att göra sitt partis ideologi tydligare och starkare. Det vill säga, att

göra IT till en politisk fråga och använda den i den i övrigt ideologiskt motiverade oppositionspolitiken, som man gör med andra frågor, som t.ex. skolan. Politikern svarade att »nej, det har inte slagit mig. Inte heller har den varit uppe i partiet. Förvisso är det möjligt att göra det, nu när du påtalar det, men vi har aldrig sett frågan på det viset. Det finns andra bättre frågor som tydliggör vår politik och ideologi.«⁵ Detta svar är talande därför att det finns ett etablerat tänkande som sorterar ut IT-frågan från andra politiska frågor. Man ser helt enkelt inte IT som först och främst en politisk och ideologisk fråga.

Även om den politiska kommunikationen i IT-frågan är begränsad så finns det trots allt en rad dokument som vittnar om en politisk process. Innehållet i dessa motioner, förslag, IT-strategier, projektbeskrivningar och programförklaringar visar att när man talar om IT så gör man det på ett sätt som inte inbegriper ideologi och värderingar. Det kanske tydligaste förhållandet som visar på detta är att i de flesta av dessa dokument finns det ingen tydlig uppdelning mellan *är* och *bör*. Det är i själva verket så att *är* har blivit synonymt med *bör*, vilket begränsar det politiska handlingsutrymmet och närvaron av motiv som bygger på ideologi och värderingar. Ett typiskt exempel på detta är en interpellation som presenterades i juni 2001 och handlade om den framtida IT-strategin i Göteborgs stad.⁶ Frågeställaren intar en position till den framtida IT-användningen där vad som *kan* göras är synonymt med vad som *bör* göras. Interpellationen säger att man *bör* utveckla IT som verktyg i myndighetsutövningen och som ett demokratiskt redskap. Motivet till att man *bör* göra detta är att man kan göra det. De tekniska möjligheterna föreligger, därför *bör* man göra det. Det sägs bland annat: »Det skulle vara tekniskt möjligt att kunna rösta via nätet redan i valet nästa år, men vi får nog vänta till EU-valet 2004 innan det blir möjligt«.⁷ Varför vi *bör* rösta via nätet eller utveckla ytterligare IT-verktyg finns det i detta dokument ingen tydligt uttalad motivering till. Det är således inget behov eller problem grundat i frågeställarens ideologi och syn på frihet, demokrati, engagemang, kunskap och så vidare som frambringar denna interpellation om ett utvecklat IT-verktyg, utan endast det

faktum att en sådan utveckling är möjlig. På detta sätt blir den verklighet som föreligger inom IT-området och som aktörerna uppfattar (är), överordnad och detsamma som den verklighet som i förhållande till deras ideologi borde finnas (bör). Vad som *är* avgör följaktligen vad som *bör* vara. Det vill säga de visioner och problem som den egna ideologin föreskriver blir aldrig aktualiserade i IT-frågan, de politiska aktörerna ser ingen koppling här emellan, utan IT är vad det är.

Detta avspeglas även i den ovan nämnda interpellationen och i de andra oppositionsdokumenterna på ett annat sätt; det framställs ingen kritik gentemot den IT-verksamhet som existerar och som den sittande majoriteten har det politiska ansvaret för.⁸ Det sker således ingen positionering för en utveckling och mot en annan, utan den verksamhet som finns uppfattas som ofrånkomlig och skulle inte ha sett annorlunda ut med en annan politisk majoritet.

Ett oproblematiserat samförstånd

Även om det inte finns någon explicit värderingsgrundad reflektion eller konflikt i diskursen, så kan det finnas ett kunskapsrelaterat ifrågasättande och kritisk granskning av förslag och av den nuvarande IT-verksamheten. En första indikator på en sådan närvaro är på vilket sätt och vad oppositionen fokuserar på i sina motioner och interpellationer. Dessa dokument är per definition mot den rådande ordningen eller vill förändra och utveckla verksamheten på något sätt.

Som förväntat finns det ingen vilja att radikalt förändra den rådande IT-verksamheten, en sådan vilja hade varit synlig redan i analysen av områdets värderingsberoende, då en sådan omdaning kräver ideologiska argument. Inte heller går det att iaktta någon vilja att *kvalitativt* förändra verksamheten eller den långsiktiga IT-satsningen. Det finns ingen problematisering eller ifrågasättande av innehållet i den IT-aktivitet eller av de förslag som lagts fram, dvs. en kritisk granskning där det på kunskapsbasis pekas på brister, missförhållanden och oändamålsenlighet inom området.⁹ Dessutom presenteras det inga alternativ till en annorlunda utformad IT-strategi eller verksamhet.

Däremot går det att iaktta ett ifrågasättande utifrån vad jag vill benämna som en *kvantitativ* aspekt. De motioner och interpellationer som läggs fram handlar väsentligen om att IT-aktiviteten i kommunen på olika sätt bör expanderas och omfatta fler sektorer, det kan då handla om alltifrån att skolan behöver fler datorer, till att effektivisera myndighetsutövningen eller att använda IT inom äldreomsorgen.¹⁰ Denna opposition är emellertid att bedöma som ett tillägg snarare än som ett alternativ till den rådande IT-ordningen, dvs. hur IT-frågan behandlas och verkställs inom kommunen. Även om en utökning av IT-användningen självklart får kvalitativa konsekvenser innebär de kvantitativa aspekterna inget ifrågasättande av det sätt på vilket IT används och hur den bör användas. Detta gäller även sådan IT-aktivitet som har en direkt koppling till demokratin. Exempelvis framkallar de projekt som har genomförts på temat i Göteborgs stad inte några betänkligheter gällande projektens syfte eller utförande, utan vad som är föremål för invändningar är dess begränsade omfattning.¹¹

Detta politiska samförstånd verkar ha sin grund i ett gemensamt förhållande till IT. Oppositionens ifrågasättande är inte politiskt, det vill säga det är inget betvivlande av majoritetens politiska och ideologiska ambitioner. Det är heller inte ett kunskapsrelaterat ifrågasättande. Det handlar istället om ett påpekande av de tekniska möjligheter som finns och kommer att finnas i framtiden. Inte på ett anklagande sätt, som om oppositionen vill kritisera majoritetens tolkning av denna IT-verklighet, utan mer på ett upplysande sätt. Man presenterar en verklighet som man inte behöver övertyga majoriteten om att den finns eller ser ut på ett visst sätt, utan man påpekar bara att den finns; ett konstaterande som man förutsätter att alla är överens om. Ett tydligt exempel på denna form av politisk kommunikation är en interpellation med svar som handlar om Göteborgs stads IT-strategi.¹² I detta dokument finns en gemensam tolkning av IT och dess möjligheter och användningsområden och samtalet förs utan tydliga konfliktlinjer, motsättningar eller missförstånd.

Ytterligare en indikator på graden av oproblematiserat samförstånd är

huruvida det sker någon utvärdering av IT-aktiviteterna. I det politiska systemet är det vanligtvis så att områden där det råder en oenighet eller där kunskapen anses otillräcklig för ett beslut blir utredda och utvärderade. När det gäller IT-frågan är den aktiva kunskapsinhämtningen synnerligen begränsad.¹³ Det finns inga utredningar eller utvärderingar som granskar och problematiserar pågående verksamheter eller inhämtar kunskap för framtida aktiviteter. Förvisso finns det exempelvis i Göteborgs stad en viss kunskapsinhämtning, såsom enstaka enkäter och användartester av hemsidan, men dessa kan inte tolkas som att det finns en vilja att utreda och utvärdera stadens IT-verksamhet.

Politikens expertberoende

Just politikens expertberoende har varit och är fortfarande en viktig fråga för att förstå politikens innebörd. Inte minst avslöjar frågan den maktfördelning som finns inom politiken, såväl mellan politiker och tjänstemän som mellan fakta och värderingar. Som jag nämnde tidigare lägger Habermas en stor vikt vid expertens monopol på kunskap, det är däri maktresursen hos experten finns. En makt som ytterst bottnar i vetenskapens status i det moderna samhället och vår tillit till det rationella och förnuftiga.

Jag har gjort gällande att politikerna inte uppfattar IT-områdets värderingsberoende och inte heller dess potentiella konflikter, utan att de istället oreflekterat anammar en kunskap och en förståelse av IT som objekt. Detta skulle kunna tyda på en situation av expertberoende, att de helt enkelt litar till en objektiv och icke värderingsberoende kunskap framställd av experter. Men så ser inte området ut och vi kan inte kategorisera maktfördelningen mellan politiker och experter efter Habermas definition av expertberoende. Istället skulle jag vilja definiera situationen som ett tjänstemannaberoende. IT-verksamheten och dess fortskridande vilar på den kommunala tjänstemannen.

Det främsta skälet till denna omdefinition är att inom kommunerna finns det ingen, eller en mycket begränsad, egen kunskapsproduktion om IT. Förvisso uppfattar områdets aktörer – och de handlar därefter

– de idéer, förslag och föreställningar som finns om IT som en ovedersäglich kunskap. Men denna kunskap som är en av grunderna till aktörernas förståelse av IT är inte direkt producerad i kommunen. Därmed faller bilden av en expertberoende politisk process, där experten genom utredningar och ett vetenskapligt präglat språkbruk initierar och avgör politiska frågor. Vad som kan, ska och bör göras med IT är således inte resultatet av ett övervägande, utredande och debatterande inom kommunen eller mellan aktörerna, utan denna verklighetsskapande process äger huvudsakligen rum utanför detta sociala sammanhang. Vi kan istället förstå det som att aktörerna snarare reproducerar den verklighet som avgör vad som kan, ska och bör göras med IT.

Ytterligare ett förhållande som gör att vi inte kan tala om ett expertberoende i Habermas mening är att talet om IT inte är präglat av ett vetenskapligt och tekniskt språkbruk.¹⁴ Politikern som talar, eller tjänstemannen som beskriver ett projekt, använder inte expertens språkbruk för att ge tyngd åt resonemanget. Inte heller sker det någon referens till ett vetenskapligt betraktelsesätt, som exempelvis en utredning.¹⁵

Att det förhåller sig på det här sättet kan tyckas en aning motsägelsefullt. Å ena sidan har vi en situation där IT-frågan är kunskapsrelaterad och präglad av ett oproblematiserat samförstånd, å andra sidan finns det inga tecken på en närvaro av den auktoritet som vanligtvis ger den politiska frågan denna form, dvs. vetenskapligheten. En sannolik förklaring till IT-frågans paradoxala position är att den uppfattas som så pass given och avgjord för områdets intressenter att det inte krävs någon vetenskaplig hållning eller referens för att upprätthålla och materialisera de föreställningar som finns om tekniken.

Ytterligare en förklaring är att IT inte har etablerats i samhället med stöd av den vetenskapliga kunskapen, det har inte varit ett område där den vetenskapliga institutionen har haft intresse eller anspråk på att ta området i besittning. Istället har IT etablerats med ekonomiska, kulturella och ideologiska intressen, vilket har skapat en övergripande diskurs där vetande inte har en tydlig koppling till det vetenskapliga, utan till de ekonomiska och politiska intressena.¹⁶

Området kännetecknas således inte av ett expertberoende utan av ett tjänstemannaberoende, där tjänstemannen driver IT-frågan inte utifrån en expertroll, utan utifrån ett intresse och ett engagemang i frågan. Exempelvis vill man i Tranemos kommun tillskriva en enskild tjänsteman en avgörande betydelse för kommunens IT-utveckling, i synnerhet när det gäller IT och demokrati. Även i Göteborg är den enskilde projektledaren eller tjänstemannen i de olika stadsdelarna betydelsefull för IT-utvecklingen. Den enskilde tjänstemannen initierar frågor, startar projekt och tar fram applikationer och system, utan någon egentlig inblandning eller styrning av politiska målbeskrivningar eller handlingsplaner. Förvisso finns det exempelvis i Göteborgs stad en IT-strategi formulerad, men denna kan inte betraktas som ett handlingsdokument gentemot förvaltningen då den är vagt och visionärt skriven.¹⁷ De intervjuade tjänstemännen ger också uttryck för åsikten att politikerna är frånvarande i processen och menar att de har ett stort handlingsutrymme inom området.¹⁸ En projektledare i Göteborgs stad menar att »man får känna sig lite för vad politikerna vill ha, men oftast presenterar vi färdiga lösningar där vi har tagit intryck av vad som är på gång inom området, som i andra kommuner och inom IT-sektorn«.¹⁹

Förhållandet till teknik och demokrati

IT – den stängda tekniken

Teknikens relation till samhället är komplex. Det finns många teorier och forskningen är omfattande kring frågan hur vi egentligen skall begripa teknikens roll och position i den historiska processen. En vattendelare i dessa perspektiv och teorier är huruvida: (i) tekniken är *stängd* för individens sociala och tekniska val, dvs. om den är avgjord och inte i nämnvärd utsträckning kan påverkas eller kontrolleras, eller om tekniken är (ii) *öppen* för individens sociala och tekniska val, dvs. är i händerna på människans vilja och därmed kan styras och kontrolleras efter hennes önsningar.²⁰ Utifrån dessa två kategorier skall jag här försöka lyfta fram vilken relation till IT som är dominerande inom diskursen.

Historiskt är det så att samtidens förväntningar på basala tekniska

system ofta är deterministiska.²¹ Ångmaskinen, förbränningsmotorn och kärnkraften har alla i sin tid framkallat visioner och ett handlande som kan beskrivas som deterministiskt. Även dagens nationella politiska samtal angående IT-området är präglade av en deterministisk tekniksyn. I den svenska IT-kommissionens första publikation, *Vingar åt människans förmåga: Informationsteknologin*, hävdas det återkommande att IT leder till en ny ekonomi, decentraliseringar, tillväxt, ökad livskvalitet, stärkt demokrati och så vidare. Dessa uttalanden är teknik-deterministiska då de tillskriver tekniken en potential att omvandla samhället.²²

I den lokala politiken har vi redan mött en rad förhållanden som talar mot en öppen och för en stängd relation till tekniken. Frånvaron av explicita värderingar, kritisk granskning och reflektion samt närvaron av ett tjänstemannaberoende är förhållanden som avslöjar en för aktörerna odynamisk och i grunden oföränderlig teknik. Jag menar att om det i diskursen fanns en till stora delar öppen teknik, skulle området ha präglats av motivdiskussioner kring val och strategier, utifrån såväl en kunskaps- som en värderingsgrund, som skulle framkallat konflikter och meningsskiljaktigheter av olika slag.

Även aktörernas språkbruk bekräftar att de har en relation till IT som i allt väsentligt kan beskrivas som stängd. I återkommande fraser som »utvecklingen går mycket snabbt inom området« och att det gäller att »anamma tekniken«, rymmer en föreställning där IT-utvecklingen är någonting som äger rum någon annanstans, utanför och bortom den egna och närmaste verkligheten.²³ Vi har tidigare i artikeln sett exempel på hur aktörerna inte ser något samband mellan den egna närmaste verkligheten, vilken man anser sig kunna forma och ha inflytande över, och denna andra IT-verklighet som man omedvetet betraktar som avgjord och bestämd. Ett påtagligt exempel på detta är hur man förhåller sig till E-demokrati. E-demokratin uppfattas ofta som att dess innebörd är klar och given, det är ingenting som aktörerna själva kan skapa och definiera. Det finns någonting som heter E-demokrati vilket är förknippat med en viss användning och vissa tekniska applikationer och möjligheter. Att skapa sin egen E-demokrati, att själva definiera

begreppet genom en egen utvecklad IT-användning, är inte ett synsätt som existerar, utan E-demokratien är redan någonting som man lyfter in i verksamheten och nyttjar.

Det finns vidare en vanligt förekommande liknelse där IT framställs och beskrivs som ett verktyg och redskap.²⁴ Denna liknelse implicerar att det är IT som teknik som genererar en viss riktning i användandet. Exempelvis har en skruvmejsel en viss innebörd som är avhängig tekniken och som ger ett visst användningsområde. På samma sätt föreställer man sig IT, den har vissa bestämda egenskaper som med nödvändighet frambringar ett visst användande.

Liksom i det nationella politiska samtalet finns det även i denna lokala diskurs en förväntan på IT som kan beskrivas som deterministisk. IT förväntas vara en »stark drivkraft för samhällsutvecklingen« och »förändra förutsättningarna för så gott som alla samhällssektorer« och den förväntas ge »effektivitetsvinster«, mer »engagerade medborgare«, »höja säkerheten« och »förändra verksamheter i grunden«.²⁵ Dessa exempel visar att man tillskriver tekniken vissa bestämda sociala effekter. Därmed uppfattar man tekniken som oberoende, oföränderlig och stängd för det sociala valet.

Men vid direkta frågor om teknikens determinerande egenskaper är flera av de intervjuade personerna övertygade om att de styr och kontrollerar tekniken. Detta eftersom den enskilde tjänstemannen eller politikern hela tiden gör val kopplade till IT: man väljer en viss teknisk lösning eller beslutar om pengar till ett visst projekt.²⁶ På denna nivå är inte tekniken stängd, vilket även bekräftas av andra studier av lokal IT-politik i Sverige (Sundqvist 2001, s. 82). Men den bild som här har framkommit visar på en stängd teknik och ett utpräglat deterministiskt förhållande till IT. Förklaringen är att de val som görs befinner sig inom en väl avgränsad diskurs som bestämmer vad som kan göras och vad som överhuvudtaget kan vara föremål för ett val. En av strukturerna i denna diskurs är just aktörens deterministiska förståelse och förhållande till IT. Därmed är den enskildes val ett begränsat val som är reglerat och bestämt av vad IT är, dvs. av en tydlig diskurs.

Dock är det svårare att uttala sig om huruvida IT:s stängda egenskaper också påverkar vad aktörerna vill uppnå med IT-verksamheten. Är det så att den tekniska utformningen också bestämmer de ideal och målsättningar som finns med verksamheten? Genererar till exempel IT:s tekniska utformning ett direktdemokratiskt ideal, eller är det demokratiidealet som bestämmer den tekniska utformningen? Den amerikanska samhällsvetaren Langdon Winner menar att tekniken i detta sammanhang är bestämmande och att de förväntningar, resurser och föreställningar tekniken en gång etablerades med utövar ett starkt inflytande på de sociala målsättningar och ideal som sedan följer tekniken (1977, s. 19f.). Att här konstatera ett sådant samband i detalj är svårt med tanke på analysens omfattning. Men det är en intressant fråga för vidare studier i mötet IT – demokrati. Det finns några förhållanden i diskursen som stödjer Winners ståndpunkt. Först och främst görs det i diskursen få, eller inga, aktiva och reflekterade sociala val kopplade till tekniken. Vi har sett hur området är fritt från diskussioner, värderingar och problematiseringar. De val som trots allt görs (annars skulle det inte finnas någon verksamhet) framstår som självklara och oantastliga. Vidare är det så att verksamhetens framåtskridande är avhängigt tjänstemannens intresse och engagemang. Det intresse som finns hos tjänstemannen kan med vetenskapen om diskursens innehåll i de flesta fallen antas vara fokuserat på IT snarare än på de sociala frågor som IT skall appliceras på. I detta fall kan man som Mitcham tala om ett inifrånperspektiv; den nivå där tekniken produceras och praktiskt hanteras präglas av ett ingenjörsförhållande till tekniken där syftet att göra och utveckla tekniken styr och inte de sociala målsättningarna och förhållandena (1994:19). Exempelvis utvecklar ADB-kontoret i Göteborgs stad applikationer och de tjänstemän som arbetar med detta är sannolikt främst präglade av ett inifrånperspektiv. Detta skapar en förutsättning för att den tekniska möjligheten blir bestämmande och på längre sikt också formar sociala målsättningar och ideal. Det sociala valet har inget forum, utan dess referens är teknikens egenskaper vilka är att betrakta som stängda. Därmed blir det sociala valet också stängt.

IT-diskursen och dess demokratiideal

Uppgiften i detta avsnitt är att visa vilken demokratisyn som är rådande i diskursen. Det finns i litteraturen en mängd kategoriseringar av olika demokratisyner eller ideal, exempelvis har demokratidebatten under senare år handlat om den liberala, komunitära och radikala demokrati-modellen. Här kommer jag dock att använda mig av en grövre och i detta sammanhang mer ändamålsenlig kategorisering i vad jag benämner som ett *individualistiskt* och ett *kollektivistiskt* demokratiideal.

Det kollektivistiska idealet har sin grund i den svenska välfärdsstaten och betonar kollektivet framför individen. Det är staten, genom en väl utbyggd offentlig sektor, som tillsammans med solidariska gemenskaper, som fackföreningar och folkrörelser, inte bara skall garantera ett för individen demokratiskt inflytande, utan också fostra och socialisera den enskilde till en demokratisk och ansvarstagande medborgare. Det individualistiska idealet däremot betonar individens rättigheter till att stå fri från yttre inblandning. Staten eller andra kollektiv skall inte medvetet utöva inflytande på individen utan demokratin är främst en process för beslut och ett uttryck för summan av individens egenintresse. Den väsentliga skillnaden mellan dessa båda ideal är således närvaron respektive frånvaron av en vilja att utöva inflytande över individen.

Generellt har vi i Sverige det sista decenniet gått mot en mer individualistisk demokratisyn. Även om det inte skett några konstitutionella omdaningar har flera strukturella förändringar, som exempelvis avregleringar och globaliseringen, försvagat de materiella förutsättningarna för idén om en kollektivistiskt präglad demokrati. I litteraturen menar exempelvis den amerikanske statsvetaren Robert A. Dahl att det skett en försvagning av den institutionella och nationella demokratin i hela västvärlden (Dahl 1989), och även olika rapporter och utredningar om demokratin i Sverige menar att välfärdssamhällets kollektivistiska demokrati-modell vacklar, till förmån för en mer liberal och individualistisk modell (*Demokrati på svenskt vis* 1999).

Likt i samhället i övrigt lever i de undersökta kommunerna de individualistiska och kollektivistiska demokratiidéerna sida vid sida. Som

helhet organiseras politiken och demokratin efter traditionella mönster med partier och representativitet i centrum. De intervjuade politikerna uttrycker också följdriktigt att denna traditionella form av demokrati skall bestå, eller i alla fall utgöra grunden i en fortsatt demokratiutveckling, vilket kan tolkas som att det kollektivistiska idealet har en plats i det allmänna demokratitänkandet.²⁷ Men när demokratin kopplas ihop med IT framträder implicit ett något annorlunda ideal, både i handling och i ord. Demokratisynen blir i samband med IT mer präglad av ett individualistiskt ideal.

IT är en ojämnlighetsteknik. I litteraturen talar man om »the digital divide« där tekniken skapar och förstärker skillnader formade efter klass, kön, etnicitet och ålder.²⁸ IT är således inte en demokratisk teknik som människor kan använda och dra nytta av på lika villkor oberoende av sociala och ekonomiska villkor. Medvetenheten i kommunerna om denna digital divide är låg. Det finns ingen uttalad vilja att korrigera individernas eller olika gruppers förutsättningar i samband med IT-användning. Ingen hänsyn tas till gruppers avsaknad av nödvändiga resurser i form av kunskap, engagemang och intresse. Det finns vidare ingen inledande kategorisering av grupper som behöver extra resurser för att kunna göra sig gällande som IT-användare och kunna engagera sig i de demokratiska processerna. Frågan om olikheten inför IT är inget som debatteras, utreds eller reflekteras över i kommunerna. Förvisso uttrycker de intervjuade politikerna och tjänstemännen en intellektuell kännedom över denna olikhet inför IT, men den betraktas inte som ett problem eller ett politiskt spørsmål som genererar ett politiskt samtal, en utredning eller något annat agerande inom området.²⁹ Man kan beskriva det som att frågan är närvarande i diskursen, men inte verksam.

Negligerandet av olikheten inför IT rymmer en syn på medborgaren som jag skulle vilja benämna som *marknadspräglad*. Likt en aktör på en marknad är den marknadspräglade medborgaren endast hänvisad till sin egen förmåga och möjlighet att agera som medborgare. Det finns därmed ingen vilja hos politikern att beakta medborgarens förutsättning

till ett demokratiskt engagemang, dvs. vilka resurser medborgaren har till förfogande för att utnyttja sina medborgerliga rättigheter. Vad man tillhandahåller och uppmärksammar är endast spelplanen för demokratin, dvs. de demokratiska rättigheterna och en teknisk infrastruktur som skall förenkla en medverkan från medborgaren. Detta är en syn på individen som är i linje med ett individualistiskt demokratiideal; individens olikhet inför möjligheten att engagera sig demokratiskt tillhör den privata sfären, möjligheten och rättigheterna för ett engagemang finns. Huruvida medborgaren sedan engagerar sig är ett val som är knutet till individen och dennes subjektiva rättigheter.

Ytterligare ett exempel på denna marknadspräglade syn på medborgaren är att kommunen via en IT-infrastruktur endast upprätthåller möjligheten till ett medborgerligt engagemang och en politisk kommunikation. Huruvida sedan medborgaren utnyttjar denna möjlighet verkar vara av mindre intresse. De projekt som genomförts i exempelvis Göteborgs stad syftar endast till att skapa de tekniska möjligheterna för ett demokratiskt engagemang, inte att skapa förutsättningar så att medborgarna faktiskt engagerar sig och tar del av den tekniska infrastrukturen som finns. Detta är en övertro på teknikens möjligheter som bygger på föreställningen att IT som företeelse frammanar en vilja hos medborgaren att engagera sig demokratiskt. Det är även så att kommunerna inte har någon egentlig kunskap om vad medborgarna vill, behöver och kan när det kommer till IT och demokratifrågor. Utredningar och undersökningar som skall belysa sådana frågor lyser med sin frånvaro.

Att inte agera för och tala om förutsättningarna för ett engagemang, utan att stanna vid möjligheten, är karakteristiskt för ett individcentrerat demokratiideal. Det är upp till den enskilde att avgöra graden av engagemang och det åligger inte staten, kommunen eller några andra kollektiv att påverka och ha några moraliska eller ideologiska målsättningar gentemot individen. Ser vi till ett mer kollektivt demokratiideal är det nödvändigt och önskvärt att utöva inflytande på den enskilda individen i syfte att skapa engagemang och kunskap.

Det är svårt att placera en viss IT-applikation hos en viss demokrati-modell eller hos ett visst ideal. En chatfunktion med kommunens politiker är exempelvis varken mer eller mindre kollektivistisk eller individualistisk. Vad man dock kan uttala sig om är den övergripande inriktningen på IT-applikationerna. De applikationer eller den IT-användning som är kopplade till demokrati är i svenska kommuner ofta fokuserade mot information, interaktivitet och röstning, där medborgaren förväntas agera som individ (SKTF 2001).³⁰ Som Barber påpekar är det exempelvis sällan som IT används för att utbilda och medvetandegöra i demokratiska frågor (1998, s. 13–15). Likaså kan jag notera att kommunernas IT-aktivitet inte är riktad mot kollektiv av medborgare, utan till medborgare som individer. IT integreras inte i de strukturer som den kollektivistiskt inriktade demokratin vilar på. Ett exempel kan vara att använda IT för att stödja och stärka det medborgerliga engagemanget i lokala föreningar eller för bildandet av nya. I andra sammanhang än i IT-frågan, och historiskt, har svenska kommuner spelat en viktig roll som understödjare av lokala föreningar och andra medborgerliga gemenskaper, men det verkar som om IT inte anses ha en funktion i denna traditionella demokratiska verksamhet.

Detta visar att när IT skall användas för demokratiska ändamål finns det en frånvaro av en dimension i demokratin som utgörs av begrepp som kunskap, bildning, engagemang och resurser. IT används och uppfattas främst som ett medel för att stärka den demokratiska processen i sig, det vill säga för att rösta, få information, debattera, ställa frågor och så vidare. Denna användning av IT innebär ett stärkande av en individualistisk demokrati-modell där själva processen är det centrala och inte som i en kollektivistisk modell där det som föregår själva den demokratiska beslutsprocessen är centralt, det vill säga att medborgaren överhuvudtaget har de nödvändiga resurserna att göra ett val, debattera eller har viljan att engagera sig.

Avslutning

Jag har i denna artikel visat att det lokala IT-relaterade demokratiarbetet disciplineras av en informationsteknisk diskurs. Det finns ett antal normgivande föreställningar om vad IT och demokrati är som ger verksamheten ett specifikt innehåll och en tydlig riktning. Vad som görs och sägs framstår som naturligt och självklart för områdets aktörer, som tillsynes helt aningslöst sluter upp bakom den verklighet som denna informationstekniska diskurs producerar. Vi har därmed också mött en diskurs som ger begränsat utrymme för förhållanden som vi vanligtvis förknippar med en demokratisk ordning, dvs. reflektioner, debatter, konflikter, ideologiska och sociala val och ett tillvaratagande av erfarenhetsmässig kunskap.

Närvaron av denna diskurs väcker en rad grundläggande frågor om teknik och politik i allmänhet. En sådan är vad som karakteriserar en demokratisk teknik. Generellt är en demokratisk teknik i det moderna samhället en teknik som levererar sådan värden och förhållanden som vi betraktar som demokratiska, t.ex. frihet, rättvisa och goda levnadsvillkor. Huruvida själva processen är demokratisk, dvs. under vilka former tekniken framställs, kontrolleras och används är ofta inte en omständighet som beaktas när en tekniks demokratiska status formas och avgörs. Detta gäller även IT där de samhälleliga förhoppningar som finns på IT och dess demokratiska potential enbart är grundade på teknikens förväntade resultat och konsekvenser. Men frågan är om IT, eller teknik överhuvudtaget, kan få sådana demokratiska konsekvenser om inte själva processen i sig är demokratisk. Med andra ord, kan en teknik vars processer präglas av en teknisk rationalitet och en vetenskaplighet där vetande, objektivitet och instrumentalitet tränger undan demokratiska inslag som ideologi, åsiktsutbyte och medbestämmande resultera i demokratiska konsekvenser? Teknikfilosofen Lewis Mumford menar att det finns en sådan förbindelse mellan process och konsekvens och svarar alltså nekande på denna fråga. En odemokratisk teknik, *monotechnics*, är enligt Mumford en teknik med en auktoritär process präglad av vetenskapliga metoder och kunskap vilket ofta resulterar i en teknik som

är inriktad på ekonomisk tillväxt, materialism och enkelriktad maktutövning. Motsatsen, *polytechnics*, är en teknik vars processer är öppna för etiska och ideologiska motiv, vilket ofta gör att tekniken harmoniserar med människans demokratiska och sociala anspråk (1970, s. 155; 1967, s. 9). Med detta resonemang blir IT:s demokratiska potential något beskuren då processen vittnar om att IT är definierat och utformat efter värderingar och kunskap som inte är sprungna ur eller tillgängliga för den politiska och demokratiska handlingen, och därmed inte heller för användaren och medborgaren.

Ytterligare en fråga kring teknik och politik som denna artikel genererar är hur samhällsvetenskapen bör studera IT och förhålla sig till tekniken som studieobjekt. Den samhällsvetenskapliga analysen, och i synnerhet den statsvetenskapliga, förhåller sig ofta till tekniken på ett instrumentellt sätt. Det innebär att tekniken endast betraktas som ett verktyg som konstrueras och används för att realisera på förhand bestämda visioner och målsättningar. Detta är inte en givande utgångspunkt, då man låser fast tekniken som ett objekt som människan har full kontroll över och därmed endast analyserar en dimension av relationen teknik – samhälle. Denna artikel har exempelvis visat att det är svårt att skilja ut tekniken som ett tydligt objekt från de sociala processerna. Tekniken verkar och finns i dessa processer, eller för att referera till Heidegger så existerar vi med tekniken. Därmed ligger inte den centrala betydelsen av IT på det instrumentella planet, dvs. där vi materialiserar våra ideal och målsättningar, utan mer på ett plan där IT ingår och är del av den maktutövning och det formande av kunskap och värderingar som hela tiden fortgår i de sociala processerna.

Peter Gustavsson är doktorand i statsvetenskap vid Örebro universitet inom forskningsprogrammet DemocrIT. Han skriver på en avhandling om IT och demokrati där fokus ligger på en ideologisk analys av IT.

E-post: peter.08345748@telia.com

Noter

1. Föreställningen att tekniken har en objektiv kärna kan benämnas som mjuk determinism. Innebörden är att tekniken har en dimension som inte avgörs av de sociala förhållandena. Exempelvis menar MacKenzie & Wajcman att vi måste förstå den materialistiska aspekten av tekniken för att förstå dess hela påverkan på samhället och de sociala relationerna (MacKenzie & Wajcman 1999).
2. Exempelvis vid skol- och budgetfrågor. Interpellation 2001:85, Interpellation 2001:90, Interpellation 2001:150.
3. Politiker 1.
4. Politiker 1 och 2.
5. Politiker 2.
6. Interpellation 2001:85.
7. Interpellation 2001:85.
8. Interpellation 2001:85, Interpellation 2001:150, Motion 1998:190.
9. Motion 1998:190, Motion 2001:27, Motion 2001:151, Interpellation 2001:85, Interpellation 2001:150.
10. Motion 1998:190, Motion 2001:27, Motion 2001:151, Interpellation 2001:85, Interpellation 2001:150.
11. Interpellation 2001:85. Projekten som refereras till går under namnen DALI och GALA.
12. Interpellation 2001:85 med tillhörande svar från den politiska majoriteten.

13. Bygger på en genomgång av Göteborgs stads revisioner och den övriga förvaltningens utredningar och utvärderingar. Även Tranemos kommun saknar denna typ av dokument.
14. Jämför här med ett språkbruk som innehåller facktermer, hänvisning till vad som framställs som objektiva fakta och en språklig stringens.
15. Interpellation 2001:85 och Tjänsteman 4.
16. Se Castells där han i sin analys är fokuserad på de ekonomiska, sociala och kulturella förhållandena. Den vetenskapliga praktiken är inte lika framträdande i Castells beskrivningar av informationsområdet (Castells 2000).
17. IT-strategi Göteborgs stad 2000.
18. Tjänsteman 1 och 3.
19. Tjänsteman 1.
20. För dessa kategoriseringar se bl.a. Collins 1981, samt Pinch & Bijker 1984.
21. För exempel på sådana förväntningar på tekniken, se Anshelms studie av den svenska kärnkraftens historia i Anshelm 2000.
22. SOU 1994:18, *Vingar åt människans förmåga: Informationsteknologin*. Se även andra och liknande dokument: SOU 1997:124, *IT-kommissionens hearing om den nya medie- och programvaruindustrin*; SOU 1997:31, *Kristallkulan – tretton röster om framtiden*.
23. Exempel på sådana fraser se Interpellation 2001:85, Motion 2001:27, IT-strategi Göteborgs stad 2000, Politiker 1 och Tjänsteman 1.
24. Exempel på verktygsmetaforen se Interpellation 2001:85, Motion 2001:27 och Tjänsteman 1.
25. IT-strategi Göteborgs stad 2000, Motion 2001:27, Interpellation 2001:85, Tjänsteman 3, IT-strategi Tranemo kommun 1998.
26. Tjänsteman 1, 2 och 4. Politiker 1 och 2.
27. Politiker 1, 2 och 3.
28. Exempel på litteratur som avhandlar »the digital divide« är Norris 2001 och Castells 2001.

29. IT-strategi Göteborgs stad 2000 och samtliga intervjuer med politiker och tjänstemän.
30. Rapporten visar att kommunerna främst är inriktade på information och mindre på votering och interaktiva system mellan medborgare och politiker.

Referenser

Tryckta källor

ANSHELM, J. (2000): *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens idéhistoria i Sverige 1945–1999*. Eslöv: Symposium.

BARBER, B. (1998): *A Place for Us: How to make society civil and democracy strong*. New York: Hill & Wang.

CASTELLS, M. (2000): *The Rise of the Network Society*. (The Information Age: Economy, society and culture; Volume I). Oxford: Blackwell.

CASTELLS, M. (2001): *Internet Galaxy: Reflections on the Internet, business, and society*. Oxford: Oxford University Press.

CALLON, M. & LATOUR, B. (1981): »Unscrewing the Big Leviathan: How actors macrostructure reality and how sociologists help them to do so«. I: K. Knorr-Cetina & A.V. Cicourel, red. *Advances in Social Theory and Methodology*. London: Routledge & Kegan Paul.

COLLINS, H.M. (1981): »Stages in the Empirical Programme of Relativism«. *Social Studies of Science* vol. 11, nr 1, 3–10.

DAHL, R.A. (1989): *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

Demokrati på svenskt vis (1999): O. Petersson, red. Stockholm: SNS.

FOUCAULT, M. (1989): *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.

HABERMAS, J. (1984): *Den rationella övertygelsen: En antologi om legitimitet, kris och politik*. Stockholm: Akademikerlitteratur.

ILSHAMMAR, L. (2002): *Offentlighetens nya rum: Teknik och politik i Sverige 1969–1999*. Örebro: Örebro universitet.

MACKENZIE, D. & WAJCMAN, J. (1999): *The Social Shaping of Technology*. Buckingham: Open University Press.

MARCUSE, H. (1987): »Några samhällsliga konsekvenser av den moderna teknologin«. I: J. Burill, red. *Kritisk teori: En introduktion*. Göteborg: Daidalos.

MITCHAM, C. (1994): *Thinking Through Technology: The path between engineering and philosophy*. Chicago: University of Chicago Press.

MUMFORD, L. (1967): *The Myth of the Machine: Vol. I, Technics and human development*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

MUMFORD, L. (1970): *The Myth of the Machine: Vol. II, The Pentagon of power*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

NORRIS, P. (2001): *Digital Divide? Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.

PINCH, T.J. & BIJKER, W.E. (1984): »The Social Construction of Facts and Artifacts: How the Sociology of Science and the Sociology of Technology might benefit each other«. *Social Studies of Science* vol. 14, 399–441.

SKTF (2001): *Om demokratiska processer och offentlig service på Sveriges kommuners webbplatser*. (Rapport 2/01). Även tillgänglig på URL: http://www.skf.se/media/rapporter/2001/rapport_2_2001.pdf

SOU 1994:18. *Vingar åt människans förmåga: Informationsteknologin*.

SOU 1997:31. *Kristallkulan: Tretton röster om framtiden*.

SOU 1997:124. *IT-kommissionens hearing om den nya medie- och programvaruindustrin*.

SUNDQVIST, G. (2001): *Bredbandspolitik: En tekniksociologisk analys av kommunala bredband*. Göteborg: Göteborgs universitet, Avd. för humanteknologi och vetenskapsstudier. (STS Research Reports, No. 2).

WINNER, L. (1977): *Autonomous Technology: Technics-out-of-control as a theme in political thought*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Otryckta källor

Interpellation 2001:85, Göteborgs stad

Interpellation 2001:90, Göteborgs stad

Interpellation 2001:150, Göteborgs stad

Motion 1998:190, Göteborgs stad

Motion 2001:27, Göteborgs stad

Motion 2001:151, Göteborgs stad

IT-strategi, Göteborgs stad 2000

IT-strategi, Tranemo kommun 1998

Intervjuer

Tjänsteman 1: Projektledare, Göteborgs stad

Tjänsteman 2: Informationschef, Göteborgs stad

Tjänsteman 3: Projektledare, Göteborgs stad

Tjänsteman 4: IT-chef, Tranemo kommun

Tjänsteman 5: Kommunchef, Tranemo kommun

Politiker 1: Majoritetspolitiker, Göteborgs stad

Politiker 2: Oppositionspolitiker, Göteborgs stad

Politiker 3: Kommunfullmäktiges ordförande, Tranemo kommun